

VITÉZ FERENC

AZ „ÍRÁSTUDÓK” BÜNE

*Hozzászólás Nagy Zoltán cikkéhez**(Negyedik hatalmi ág? Mediárium, 2007. tél, 49–56.)*

Nem a kollegiális elfogultság íratja velem, hogy kiváló, pamfletbe hajló vitacikket olvashattunk Nagy Zoltán tollából folyóiratunk debütáló számában. Elismerésem a gondolati azonosságból fakad inkább, valamint abból az alapállásból, amit nagyon röviden úgy foglalok össze, hogy a sajtó feladata nem a hatalom szolgálata, hanem a hatalom ellenőrzése. Sokféle aspektusból meg lehet közelíteni a média és a hatalom viszonyát, lehet vizsgálni az alá- vagy fölérendeltséget, az érdekek közötti párhuzamokat vagy ellentmondásokat, citálhatjuk azokat a híres vagy (elsősorban az angolszász gyakorlatban) elhíresült eseteket, amikor a sajtónak már-már öncélú erénye volt a hatalom megbuktatása. (Bertho Lavenir *A demokrácia és a média a 20. században* című könyvében, a Watergate-ügy médiaháttérét vizsgálva, felteszi a kérdést, hogy a *Washington Post* újságírói vajon valódi oknyomozó újságírást folytattak-e, vagy pedig egy olyan, magas rangú funkcionáriusok manipulációjáról volt-e szó, akik az elnök megbuktatásán munkálkodtak. Mindenesetre a '70-es évekre már egy olyan modell alakult ki, amely szerint a fiatal újságíró számára követendő minta lett, hogy az elnököt, illetve a hatalom képviselőit zaklassa.) Történetileg egyetlen vonatkozásban sem bukkanunk rá azonban olyan jelenségre, hogy a sajtó direkt hatalmi pozíciót kívánt volna magának a törvényhozás, végrehajtás és igazságszolgáltatás mellett.

S ha már a sajtótörténeti aspektust említettem, néhány további klasszikus példát is idézek. Ezekből kiderül, hogy a sajtó nem akart hatalom lenni, a hatalom azonban sokkal inkább a maga szolgálatába akarta állítani a sajtót. (Mióta létezik hatalom és intézményesített tájékoztatás, mindenkor megfigyelhető e szándék. Első példánk erre Julius Caesar *Acta Diurnája*, melyben a szenátus döntéseiről tájékoztatták a közvéleményt, olyan szelekcióval és olyan kontextusban, amely a hatalom érdekeit szolgálta. S egyébként még a parlamenti demokráciáknak is szüksége van a sajtóra intézményeik működtetéséhez, így a hagyományos véleményformáló sajtó is konkrét funkciókkal rendelkezik.) Talán ebből a viszonyból fakad az a téves eszme is, hogy ha a sajtómunkás a hatalom szolgálatába áll, akkor maga is hatalom lesz. Pedig ebben az értelemben sem hatalmi ág a sajtó, hanem hatalmi eszköz csupán, s erre leginkább az általa történő manipuláció gyakorlata világít rá.

***

A sajtó több szempontból is a társadalmi tudatformálás eszköze lehet. Ideológiákat közvetít – a tájékoztató funkcióján túl gyakran meghatározott politikai szándékoknak volt alárendelve –, és művelődési anyagot ad tovább. Az államok korlátozó szándékát is kiváltotta a hírlapirodalom megindulása az 1600-as évek elején, így a 17. század második felétől a sajtó és a cenzúra is küzdött egymással Európában. Az első és legjellemzőbb példa erre a párizsi lapindítás volt 1631-ben. Egy könyvkereskedői vállalkozást azonnal lehetetlenné tett a *La Gazette de France*, amelyet névlegesen egy francia orvos (Théophraste Renaudot) szerkesztett, de hivatalosan Richelieu bíboros szócsöve volt. A nem hivatalos lapokkal szemben 1917-es fennállásáig mindvégig az államhatalom neve-

lő szigorát testesítette meg. Nem is működhetett más engedélyezett lap a francia forradalomig, s ha mégis megjelentek egyéb kiadványok, azok illegálisan készültek, vagy külföldön nyomtatták őket (leginkább Hollandiában), így csempészve be a hatalom által ellenőrizetlen információkat és véleményeket a franciaországi olvasókhöz.

Az a példa, ahogy az államhatalom rátette a kezét a sajtóra, a bécsi udvarban is követőkre talált – itt 1703-ban indítottak félhivatalos lapot, s I. Frigyes Vilmos porosz király is eme előzmény nyomán hozott létre az udvar ellenőrzése alatt álló újságokat 1721-ben, majd a trónon őt követő II. Frigyes 1740-ben. Az állami kisajátítástól és a cenzúrától egyedül Angliában tudták mentesíteni a sajtót, ahol már az 1640-es években létrejöttek az egyes (például royalista és parlamenti) pártok saját napilapjai. Az angol sajtó sokkal harcosabb volt, a konkrét politikai küzdelmekből is kivette a részét. A forradalom első hulláma után azonban a Stuart-királyok szigorú cenzúrárt léptettek életbe, s ekkor született Milton röpirata is a sajtószabadság mellett. A cenzúra megszüntetését a parlament 1695-ben fogadta el, törvénybe iktatva a sajtószabadságot. Ez Franciaországban csak 1789-ben, Németországban (s átmenetileg Magyarországon is) 1848-ban sikerült, a polgári forradalmaknak köszönhetően.

A 12 pontban a Márciusi Ifjak első követelésükként fogalmazták meg a sajtó szabadságát, a cenzúra eltörlését, a felálló kormány is felismerte azonban, hogy szüksége van valamilyen korlátozásokra. Így 45 paragrafusból álló törvény deklarálta, hogy „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti”, de rendelkezett a sajtóvétségek köréről is, melyben büntetendőként tüntette fel a köz- és vallásos erkölcs gúnyolását, a „közbéke és csend” erőszakos megzavarására való lázítást, a király személyének megsértését, hatósági, illetve magánszemély rágalmazását. Intézkedett az időszaki lapok kauciójának (pénzbeli biztosítékának) nagyságáról, megszüntette a könyvkereskedelemhez való engedélyt és a könyvrevíziót, a sajtóvétségek megítélését pedig polgári esküdtszékre bízta. Elgondolkodtató momentum volt Táncsics Mihály lapjának esete. Táncsics a sajtószabadság emblematikus alakja volt március 15-én, ám az általa szerkesztett *Munkások Ujsága*, a benne közölt cikkek éles fogalmazása kivívta hívei tiszteletét, de ellenkezést váltott ki a nemesi vezetésben. Hamarosan üldözőbe vették, s amikor december elején szót emelt a fegyvergyári munkások béremelése ügyében, Pest város hatósága betiltotta a lapot.

Kossuth Lajos *Pesti Hírlapjának* a nemzeti reform gondolata adott egységes arculatot. „A napnak tömérdek szükségei között alig van egy-egy sürgetőbb, mint oly időszaki lap, mely a nemzet életének hű tükre legyen; közzé, nemzetivé tegye öröm s bánatnak, hűség s törvényességnek, bajnak s hiánynak minden érzetét” – írta az első vezércikkben Kossuth, tisztázva azt is: milyen szerepet szánt a hírlapjában megjelenő írásoknak: „megvitassák és előkészítsek a napnak nagy kérdéseit, mikben e honnak jövődjé rejtezik. Mert nem az a kérdés közöttünk, haladjunk-e vagy megálljunk? (...) – hanem az, hogy mit és mikint?” Kossuth úgy vélte, hogy egy újság a legnagyobb szolgálatot akkor teheti, ha a törvényhozás előkészítésével együtt, annak feltételeként, nemzeti önismeretre ösztönöz. „Ismerni kell tehát a nemzetnek előbb önmagát, és ismernie kell szükségeit; aztán megvitatni célt és eszközöket, dolgot és módokat minden oldalról, s ha ekkor elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy szociális meggyőződést mondott ki.”

Nem akart törvényhozó szerepet tehát magának a sajtó, azt viszont előjogának tekintette, hogy segítse a törvényhozás előkészítését – sőt, olyan történelmi fordulópontokban vállalt szerepet, mint például a Kiegyezés (Deák Ferenc 1865-ös, a *Pesti Napló*ban megjelent „hűsvéti cikke” indította el a kiegyezés hírlapi előkészítését, mintegy társadalmi vitáját). Vállalta, hogy a maga intézményrendszerével támogatassa a végrehajtást az ahhoz elengedhetetlen tájékoztatással, az igazságszolgáltatásról pedig soha semmilyen normális sajtómunkás nem gondolta, hogy az ő feladata lenne, legfeljebb feltárta a sokarcú igazság egy

másik oldalát is. Ma is azt tanítjuk, hogy az újságíró – ha már az igazságszolgáltatás területéről vesszük a hasonlító eszköztárat – nem bíró, sokkal inkább nyomozó, publicisztikájában pedig hol az ügyvéd, hol a vádat képviselő ügyész szerepét tölti be.

***

Bertho Lavenir már könyvének bevezetőjében leszögezi: a sajtó „fő célja, hogy információhoz juttassa az állampolgárt, lehetővé tegye a választást, képviselje a pártokat; helyet ad a politikai vitáknak, de ugyanakkor felügyeli is a kormányt, és esetleg le is leplezi a visszaéléseket. Ez a 'negyedik hatalom', melyhez az angol politikafilozófia a házőrző kutya (Watchdog) funkcióját rendeli.”

A „házőrző kutya” azonban még ebben a minőségében sem léphet elő hatalommá, ráadásul (sajnos) az a jelenség is megfigyelhető, hogy a médiumok oknyomozó kapacitásukat nem egyszer egy-egy politikai oldal szolgálatába állítják. A hatalom (kormány, koalíció) ellenőrzése helyett gyakran az ellenzéket, a valódi hatalomgyakorlásban részt nem vevőket ellenőrzik. A sajtó ügyeket kapar elő, tanúkat szerez, alátámasztja a vádakat. Tematizálja a közbeszédet, irányítja a véleményalkotást, a tematizálással kínos kérdésekről tereli el a figyelmet, ráadásul a tematizálás olykor nem csupán manipuláció, hanem esetenként hamisítást is eredményez (ilyen volt például a Teller-levél).

Az újságírói szabályok megkövetelnék a tények és a vélemények különválasztását. Érdekes a számok, adatok tálalása. Ha ugyanis számok hangzanak el, azokat hajlamosak vagyunk tényként kezelni. De vajon mi garantálja a számok valódiságát? A sajtó ellenőrzi-e a számok hitelességét? Azokat hiteles szövegek környezetbe helyezi-e? (A KSH adatait is lehet szelektálni és szerkeszteni, az EU-nak küldött jelentéseket is meg lehet hamisítani – nem véletlenül kívánják éppen most szankcionálni azokat a tagországokat, okulva a magyarországi gyakorlatból, amelyek megalapozatlan költségvetési előrejelzésekkel vagy manipulált gazdasági kimutatásokkal hazudnak nemcsak az ország állampolgárainak, hanem Brüsszelnek is.) Egy hamis adat meghamisítja a valódi situációt és fordítva: egy kitalált (vagy negatív) situáció kétségbe vonja a számok hitelességét is. Ha a hatalom számára kínos adatot közöl egy személy, a szolgáló-sajtó nem az adatot másítja meg, hanem a közlő személybe vetett bizalmat igyekszik csökkenteni.

(Sokkal inkább egyértelmű a helyzet, amikor egy orgánus hivatalosan is kormányközölként működik, célja és funkciója világos: a hatalomgyakorlás egy részének eszköze, bár ez a faladata is csupán az intézményrendszer működtetésére korlátozódik, a parlamenti demokráciákban magára a törvényhozásra – s főképp nem az igazságszolgáltatásra – nem terjedhet ki.)

A honi példák is hosszan sorolhatók, még több lenne a nemzetközi sajtóból vett citátum, nem akarom azonban Nagy Zoltán vitacikkét ismételni újabb példákkal, s azzal is egyetértek, hogy a média „az önmagára aggatott 'negyedik hatalmi ág' megjelöléssel” tetszeleg maga (és a hatalom) előtt, miközben igyekszik háttérbe szorítani a professzionális, ide értve a sajtóetikát is, hiszen újságíróerkölcs nélkül nincsen (nem létezhetne) professzionizmus sem. A leginkább az elektronikus sajtót jellemző duális médiarendszer sajátosságaihoz, a kereskedelmi és közszolgálati jelleg kettősségéhez a szerző jobban ért, hiszen maga is a televíziós és rádiós újságírásban töltött el aktív évtizedeket, azt azonban az írott sajtó orgánusainak profiljából is kiolvashatjuk, hogy a tulajdonosi kör elvárásait gyakran nemcsak a profit, hanem a tetten érhető politikai meggyőződés is magyarázza. (Vajon véletlen volt, hogy jóval a lejáratú idő előtt, még az előző parlamenti ciklus végén, a hatalomnak még biztos tudatában, a szabályozást kijátszva hosszabbította meg újabb hét évre az ORTT a két legnagyobb kereskedelmi tévécsatorna koncessziós szerződését?) Hozzászólásomban inkább a Nagy Zoltán által is feltett kérdések egyike mentén fogalma-

zom meg aggályaimat. A vitairat szerzője – egyebek mellett – a következőket kérdezte: „Hogyan lehet megkülönböztetni a követendőt a végzetestől? Ki védi meg a médiafo-gyasztokat a tömegkommunikáció káros hatásaitól? Hová lett az újságírás értékelvűsége?”

***

Sebeők János „etikai ökológus” a sokadik, aki a közszolgálatosság elburvárosodásáról ír, legutóbb *Mehmet és Benedek* címmel (*Magyar Nemzet*, április 13. – néhány idézete-met ugyanebből a lapból, többnyire az áprilisi számokból vettem mint olyan orgánumból, amelyik még érez némi felelősséget a sajtó társadalmi tudatformálásával kapcsolat-ban, s felemeli szavát a tudatos elbutítás ellen).

„Nemrég még úgy tudtuk – olvassuk Sebeőket –, hogy a bulvár a maga privát elementaritásával, egyfajta szellemi periféria, melyhez képest a centrum a nagypolitikai újságírás, a maga személytelenül nagyképű, konok komolyságával. (...) Manapság a köz-véleményhez a sajtón keresztül csak a politikai beszédek kivonatolt, mondhatnók, ’gyer-mek-Robinson-szerű’, lebutított változata jut el. Az ütősebb üzenetek. A kontextus nélküli mondat, amelyből akár botrány is lehet. (...) Hogy miből válhat vezető hír, egyre kevésbé határozza meg a diplomácia és a politikai protokoll. (...) Ma egykor mellékesnek titulált eseményekből is vezető hír válhat a tömeghisztéria és az újságírói aránytévesztés nyomán.” Sebeőket az háborította fel, hogy a közszolgálati televízió vezető híre volt húsvétva-sárnap este az, hogy Mehmet Karcsika hazaérkezett Törökországból. Felteszi a kérdést, hogy a közszolgálati televízió csatornán miként előzheti meg Mehmet Karcsika XVI. Be-nedek pápát. „Egy magánügy miképp kerekedhet a legszentebb közügy – húsvét – fölé?”

Persze, ebből azt a következtető kérdést is ki lehet olvasni, hogy „az infantilis Nyu-gat miért gyöngye a kezdettől fogva felnőtt mohamedán civilizációhoz képest”, sokkal közelebb azonban az a párhuzam, hogy a hétköznapi drámákkal is lehet tematizálni a sajtót, miközben az egzisztenciális problémák, a hatalom bűnei háttérben maradnak. A tragédiák kiterjesztése mellett pedig sztárokat kell létrehozni, idoloikat teremteni, show-t gyártani a valóságból, hogy annak kopottságát betakarja az illúzió, a mű-csillogás pedig sok-sok (és egyre több) pénzt hozzon.

Ehhez a félelemhez és felháborodottsághoz csatlakozott (nem először, de hatástalana-nul) Seszták Ágnes „pillanatfelvétele” is (*Sztárok*, *Magyar Nemzet*, április 23.). Seszták elvesz szokásos szigorából, amikor azt mondja, hogy a kereskedelmi médiumok jól-rosszul ellátják szórakoztató feladatukat, ám a probléma gyökerét bontogatja, amikor azt írja, hogy a nagy baj a tájékoztatás körül van. „Ma a kereskedelmi televíziók nem informálnak, hanem zsugorítják az agyat.” Ráadásul sajnálkozó megállapítása – hogy „a nyilvánosság ízlésformáló elitje ordítóan ízléstelen” – a szörnyű valóságról szól. Itt azonban a sajnálkozás már kevés, amikor „a hülyeség kidől a legkisebb szabad résen”.

Lehetetlen nem felfedezni a politikainál is súlyosabb erkölcsi és szellemi manipulá-ciót, melynek az a célja, hogy egyrészt a valóban fontos kérdésekről a jelentéktelen, efemer dolgok irányába vezesse a figyelmet, másrészt meg akarja fosztani az embereket az önálló véleményalkotás képességétől. Meg akarja fosztani a tömegeket az önálló gondolkodástól, és tudatosan dönt romba minden olyan társadalmi és erkölcsi normát, amelynek a hatalom részéről történő folyamatos megszegése (ha nem is fizikailag, tet-tekben megnyilvánuló, de) szellemi vagy lelki mozgósítást eredményezhetne. S itt véle-ményem szerint már valóban szorosan összekapcsolódik az ál-szociális és mű-liberális hatalom a multi-tőkével. Ha nincs önálló akaratom, a házőrzőből pásztorkutyává avas-zált sajtó segítségével is irányítható nyájként veszed le a polcra mindazt a szavatosság nélküli árut, amit a politikai és üzleti marketing belakozott, hogy csillogónak tűnjék.

A felnőtt társadalom szellemi nívóját a bölcsődés kisgyerek szintjére töpörítik, akinek minden vonzó, ami kütyög, szirénázik és csillog-villog. Keserű az életed? – adunk neked sztárokat (Seszták Ágnes példával élve): melegbárban ugráló transzvesztitákat, sms-eket megzenésítő szintetizátor-zseniket, legintimebb ügyeiket is készséggel kifecsegető hisztiseket, a börtönt alapozónak használó vagányokat, örök hűséget ígérő szerelmi vándormadarakat, tessék, kukkolj, de maradj nyugton... A hatalom honorálja Kismocsok és Pongó kultuszát, az előben közvetített nemi közösülést, a féregevést, maga is lenyeli a békát, mert kígyóból van, és az érdekei a pásztorkutyával neki megfelelő irányba terelhető tömegek falanszterlakókká nevelését kívánják. (Engem ráadásul nemcsak a szellemi és erkölcsi mocsok hoz ki a béketűréséből – mert a békát egyébként sem vagyok hajlandó lenyelni –, hanem még az olyan, egyébként számos ismeretet adó, műveltséget emelő műsorok is felháborítanak olykor, mint a *Legyen ön is milliomos* – és műsörtársai –, mert vajon miért tartozna hozzá a műveltségemhez, hogy ki alakítja a *Barátok közt* „nemtudoménkjét” vagy hogy ki az aktuális szeretője egy sosehallottam-nevű valakinek.)

***

Hogyan lehet megkülönböztetni a követendőt a végzetestől? Nagyon is jól tudja a hatalomszolgáltató média (mert itt nemcsak a politikai, hanem a gazdasági hatalomról, a minél nagyobb nyereségkaszálásról is szó van), csak éppen a társadalom felelős felnőtt-ségét szolgáló normarendszer szellemi és erkölcsi alapjait ássák alá, a végzetesből hozva létre követendő modellt.

Ki védi meg a médiafogyasztókat a tömegkommunikáció káros hatásaitól? Félek, hogy senki. Mert ördögi körről van szó. Az egyén dönthetne arról, hogy mit fogyaszt, de ha az egyénnek éppen a média segítségével (is) veszik el önálló akaratát, döntési képességét (és akkor még nem beszélünk az egzisztenciális kiszolgáltatottságról, miközben arról szólnak az üzenetek, hogy a társadalomnak önmagáról kell gondoskodnia), az egyén már nem tud dönteni saját fogyasztásáról. Nemcsak bankhiteleket vesz fel, nemcsak paneljét vagy ingóságait terheli jelzálog, hanem végül zálogba adja saját emberi méltóságát is.

A populáris paradigma egyes vonatkozásai idekívánkoznak ebbe a gondolatmenetbe is, habár ennek vizsgálata a szakirodalom feladata. Tudjuk, hogy a társadalmi státusz (szociális helyzet), az életmódot is meghatározza, ami pedig a kultúrafogyasztás, ezen belül a médiahasználat mikéntjét behatárolja. A médiahasználat visszahat az általános kultúrafogyasztásra (sokan egyébként összekeverik a tévénezést vagy az újságolvasást a magasabb szinten lévő kulturálódással), ám az életmódot inkább a státusz határozza meg, mint a média.

Azt is tudjuk, hogy a populáris „műveltség” vonzóereje például abban is rejlik, hogy olyan valóságos igények teljesülnek benne, amelyeket eredetileg a komoly-kulturális és magas művészeti szféra tudna csak kielégíteni, de az magára hagyja a hétköznapi polgárt (vagy úgy, hogy elfordul tőle, vagy mert az átlagembert kimeríti csupán a fizikai igényeinek kielégítése is). Mindenesetre a tömegműveltség kikapcsolódási lehetőséget teremt, mellette kárpótlást ígér a mindennapos frusztrációért, feledteti a kudarcélményt, teljesíti a hős- és az álomigényt, így a komoly szellemi és egzisztenciális javaitól megfosztott ember ki tud lépni a valóságból. Átléphet például a valóság-show-k világába, azt gondolva, hogy azok az ő igazi életéről szólnak. A sajtó pedig tesz is azért, hogy a hatalomgyakorlást is a valóság-show-k szintjén reprezentálja.

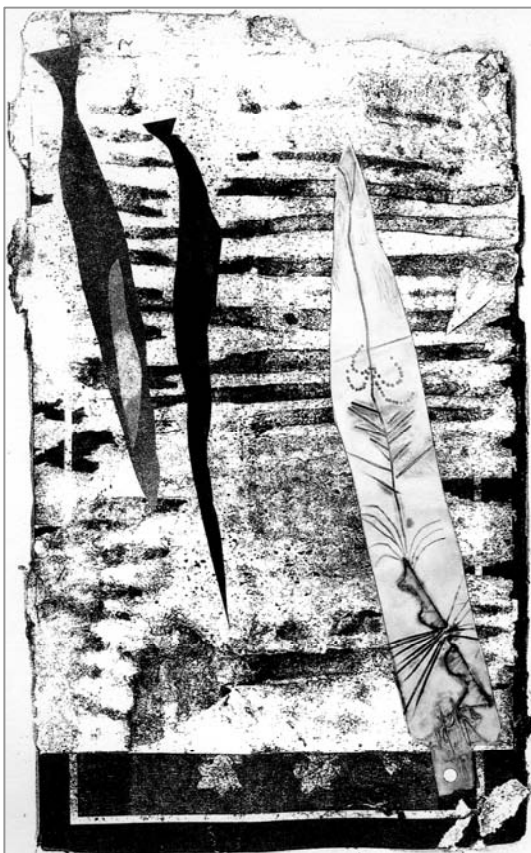
Hová lett az újságírás értékelvűsége? Én – szívem szerint – inkább nem beszélnék újságírásról ott, ahol már nincs értékelvűség.

Ma újságírók vannak, nem pedig (újság)írástudók. Igaz, írni tudni nehezebb, mint csak írni. Komolyan kérdezni nehezebb, mint vállalni a mikrofonállvány szerepét. Az újságírók

vagy (ha úgy tetszik, mert ebben szeret tetszelegni) „írástudók” bűne az, hogy az emberértéket semmibe vevő, a politikai hatalmakat is szolgálatába állító globális tőke eszközei.

Fogják bár rá erre a véleményre, hogy valamilyen összeesküvés-elmélet befolyásolta kialakítását. Én azonban még hiszek egy pozitív összeesküvésben is. (Ezt a naivitásnak tűnő álláspontomat nem vagyok hajlandó feladni!) Esküdjünk össze, a média munkásai, az ellen a hatalom ellen (nem csak politikai hatalomról beszélek), amelyik semmibe veszi keresztény (vagy keresztyén) alapú értékrendünket!

Ne tegyünk úgy, mintha jó lenne akaratséltküli emberek között élni! Ha a sajtó valóban azt gondolja magáról, hogy nem hatalmi eszköz, hanem maga is hatalom, éljen hatalmával, tegye jobbá a társadalmat! Nem igaz, hogy azért „megy le kutyába” a média, mert „az embereknek erre van igénye”. Az igényeket legjobban ugyanis maga a média formálhatja. Ebben a tekintetben pedig, bizony, befolyásolni is tudná (hosszú távon) a klasszikus hatalmi ágak viselkedését.

Fátyol Zoltán: Rembrandt